

Boeken

Rechts Vlaanderen

Henk de Smaele: *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België*, Leuven: Universitaire Pers Leuven (KADOC-Studies 33), 479 blz.

André Mommen

We weten onderhand nu wel dat Vlaanderen rechts stemt en Wallonië en Brussel links. Hoe dat allemaal zo is gegroeid, is grotendeels bekend. De grote steden en de industriële centra stemden reeds in de negentiende eeuw voor antiklerikale lijsten. De politieke polarisatie tussen stad en platteland was toen al af te lezen aan de scores van de liberale en katholieke kandidaten. De laatsten werden haast uitsluitend in de landelijke arrondissementen verkozen. De levensbeschouwelijke breuklijnen vielen dus samen met de economische breuklijnen tussen landbouw enerzijds en diensten en industrie anderzijds.

Pas door de democratisering van het stemrecht in 1893 kregen ook arbeiders en boeren, lagere bedienden en winkeliers, landarbeiders en huispersoneel het zo fel begeerde stemrecht. Maar dat veranderde uiteindelijk weinig aan de ideologische kloof tussen stad en platteland. De grote steden en de industriële centra gaven nu ook hun stem aan de socialisten, waardoor de liberalen werden gemarginaliseerd, maar het platteland bleef katholiek stemmen. Vlaanderen behield hierdoor zijn “zwarte woud”.

Dat laatste had uiteindelijk veel te maken met de invloed van de katholieke kerk. De pastoor hield er immers de boeren dom. De Vlaamse taal speelde eveneens een rol, want de uit Frankrijk afkomstige antiklerikale denkbelden konden er niet

gemakkelijk doordringen. Taal en religie in een agrarische omgeving droegen voorts bij aan de vorming van de Vlaamse regionale identiteit. Daarbij hadden de boeren toch al de neiging zich af te zetten tegen alles wat “vreemd” was. Behalve de pastoor deed ook nog de kasteelheer zijn duit in het zakje. Hij hield de boeren arm. Vandaar het beeld van “arm Vlaanderen”. Dat alles zijn in een notendop de gangbare verklaringen voor het rechtse stemgedrag van het Vlaamse platteland. Maar zijn het ook afdoende verklaringen?

We weten allemaal dat in de diverse landen in Europa er ook periodiek revolutionaire boerenbewegingen waren waarbij de kastelen en kloosters in vlammen opgingen, de nonnen verkracht werden en “sociale bandieten” de wegen onveilig maakten. Vooral Franse historici hebben zich over dat fenomeen gebogen en ze hebben gepuzzeld met allerlei variabelen, zoals de kerkelijke praktijken, het landbezit, de huwelijksvruchtbaarheid, de aanwezigheid van de landeigenaar, de huisindustrie, enz. om deze verschijnselen beter in kaart te brengen.

De Leuvense historicus Henk de Smaele heeft nu gepoogd om vooral op basis van literatuuronderzoek te peilen naar de structurele en conjuncturele determinanten van het rechtse stemgedrag van het Vlaamse platteland. De auteur wijst bijvoorbeeld op de evolutie van de functie van het stemrecht, dus van de vertegenwoordigende democratie, in de loop van de negentiende eeuw, als gevolg van de opkomst van politieke partijen die kandidatenlijsten gingen voorstellen. De liberalen liepen hier voorop, ook al omdat zij zich in de steden stevig in kiesverenigingen hadden georganiseerd en met een programma en kandidaten kwamen. Na verloop van tijd werd

een stem uitbrengen geen groepsgebeuren meer, maar een individuele keuze die men in een stemhokje maakte door verplicht gebruik te maken van een voorgedrukt stembiljet. Weldra werden ook de kandidaten in een “nuttige volgorde” geplaatst, waardoor de macht van de kiesverenigingen nog toenam.

Aanvankelijk, zo merkt De Smaele op, konden de liberalen in een aantal Vlaamse steden door hun organisatie de cijskiezers wel mobiliseren, maar niet overal. Rechts, geholpen door de Katholieke Kerk, wilde immers de polarisatie vermijden door een laag profiel te behouden. De conservatieven trokken hierdoor de gematigde kiezers aan. De katholieke partij bleef hierdoor een losse federatie van conservatieve kiesverenigingen die vooral de invloed van de katholieke godsdienst wilden veiligstellen via het onderwijs, de liefdadigheid en het openbare leven. Uit deze context mag men opmaken dat de katholieke politici ook van eigens weinig materiële voordelen te

bieden hadden. Ze waren bang om tegen de steden te regeren. Pas na 1880 gingen ze het agrarisch protectionisme steunen, iets wat de boeren, die dan nog geen stemrecht hadden, aansprak. Voorts slaagden de katholieken erin om vanaf 1884 de liberalen permanent in de oppositie te drukken door ze in een aantal Vlaamse kiesdistricten, o.a. Gent, Brugge en Antwerpen te verslaan. Maar ook in Brussel (Brussel-Halle-Vilvoorde!) konden ze eindelijk de liberalen kloppen door met een kartellijst met “onafhankelijken” (vooral uit de adelstand) erop uit te pakken.

De Smaele wijst er op dat vanaf de Franse periode het Vlaamse platteland langzaam maar zeker rechts “politiseerde”. Die politisering onderging een kwalitatieve verandering bij de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht in 1893, want toen werden de boeren gemobiliseerd door een nieuwe generatie van katholieke politici voortgekomen uit de middenklassen. Zij spraken ook de taal van het volk en hadden op de een of andere manier voeling met het flamingantisme. Liberalen en socialisten werden bij hun tochten naar de dorpen de pas afgesneden. Hun discours stond daarbij haaks op dat van de katholieke militanten die hun kiezers goed kenden en de voordelen van een katholieke regering konden voorspiegelen. Sterker nog: de katholieke regeringen begonnen nu langzaam maar zeker allerlei sociale wetgeving door te voeren, ze beschermden de landbouw tegen vreemde concurrentie en ze wilden het lager onderwijs christelijk houden. De burgerlijke politici afkomstig uit La Jeune Droite sloten daarbij een verbond met Leopold II rond de invoering van de algemene dienstplicht en de overname van Congo.

En hoe zat het nu met de ultramontanen die zich in de oude katholieke partij nogal luidruchtig hadden gemanifesteerd? Het waren intellectuelen die van de katholieke politici in het parlement en in de regering een harde opstelling verlangden. Ze keken vooral naar de middeleeuwen en dachten in een terugkeer naar het corporatisme het liberalisme beter te kunnen bestrijden. Ze waren dus antimodernisten. Is de christendemocratie nu uit dat midden voortgekomen? De Smaele relateert dat. Het ultramontanisme verpulverde langzaam wegens de democratisering van het stemrecht en de noodzaak sociale wetten goed te keuren.

Tegen de grote industrie in kon men niet regeren. Vooral La Jeune Droite nam al snel de intellectuele rol van de ultramontanen over. Tevens verdween samen met Charles Woeste de oude rechterzijde als reactionaire kracht in de marge van het bestel.

In het verhaal van De Smaele herkent men ook de invloed van Lode Wils die eveneens op zijn manier de politieke rol van het Vlaamse platteland ooit heeft bestudeerd. De Smaele, die zich niet tot een bepaalde streek van Vlaanderen heeft beperkt, haalt echter veel overhoop. Van een goed gestructureerd betoog is zelfs geen sprake. Men heeft hier met negen losse hoofdstukken in een boek te maken. Wat de auteur met “Vlaanderen” bedoelt is eveneens niet goed duidelijk. Welke politieke betekenis moeten we aan het “flamingantisme” in de negentiende eeuw toekennen? Voorts heeft hij de neiging om ook nog met andere historici in debat te gaan. De stelling van Els Witte (VUB) dat door partijorganisatie de liberalen in de steden de macht konden grijpen, betwist hij. In een aantal gevallen zou die liberale organisatie vanuit Brussel door de loge zijn gedicteerd, maar dat zou zijn mislukt (waarom kan hij niet helder uitleggen). De Smaele wijst liever op de succesvolle rol van de priesterleraren aan de bisschoppelijke colleges. Aan deze talloze colleges konden zonen van dorpsnotabelen en boeren een “goede” opleiding krijgen. Hier fladderde de blauwwoet rond. Zo kwam een hechte band tussen de priesterkaste en de plattelandsbevolking tot stand. Helaas vermag hij enkel maar naar lieden als Guido Gezelle en diens neef Hugo Verriest te verwijzen, wat erg dun is. Maar hoe anders was dat in de elite jezuïetencolleges, waar leraren uit de hogere klassen doceerden en een “volksvreemde” cultuur aanhingen.

Er kleven nog meer defecten aan deze studie. De Smaele zoekt wel naar de historische wortels van de rechtse politieke attitudes op het Vlaamse platteland, maar heeft, ondanks alle methodologische poespas, niets anders gevonden dan we al wisten. Hij had zich beter kunnen verdiepen in de economische en sociale structuur van landelijke Vlaanderen dan ons te vermoeien met zijn priester-dichters. Dan zou hij allicht tot de bevinding zijn gekomen dat hij aan zijn “verstedelijking” van Vlaanderen een verkeerde betekenis toekent.

Vlaanderen was bezaaid met kleine steden die tijdens de negentiende eeuw nauwelijks groeiden, omdat ze de gevangenen van een stagnerende plattelandseconomie waren. Vlaanderen was het landsgedeelte dat wel kon wijzen op een groots verleden, maar ten slotte economisch achterlijk was gebleven met zijn keuterboeren, huisnijverheid en seizoensarbeid. Dat die steden weldra haarden van conservatisme werden waaruit het liberalisme was verdwenen, had alles te maken met een naar binnen gekeerde economische ontwikkeling, waarbij vlaskutters, leerlooiers, brouwers, jeneverstokers, touwslagers, mandenvlechters, enz. op de lokale markten bij de boeren hun grondstoffen kochten en hun producten weer via handelaren op de regionale markten sletten. Al die zogenaamde proto-industrieën waren ten dode opgeschreven doordat ze niet of onvoldoende mechaniseerden en doordat de arbeidskracht zo goedkoop was. Intussen vloeyde de grondrente wel in de zakken van de grondeigenaren die er alle baat bij hadden dat de keuterboeren zich aan hun lapje grond wilden vastklampen. Dus toch maar arm Vlaanderen?

Dit boek geeft ten slotte niet wat de titel belooft. Dit is een verhaal dat vooral vertelt hoe de katholieken ook na de democratisering van het stemrecht in 1893 nog de regeringsmacht konden behouden. De invoering van de evenredige vertegenwoordiging in 1899 was daarna een handige zet geweest om die macht te bestendigen. Zo konden de katholieken ook zetels halen in alle Waalse arrondissementen, terwijl ze er relatief weinig hoefden in te leveren in Vlaanderen. Dat daardoor ook de liberalen weer helemaal konden meespelen, was mooi meegenomen. Helaas gaat De Smaele niet in op de depolariserende werking van de evenredige vertegenwoordiging, een verschijnsel dat de katholieken de kans bood om aan een eenzijdige confrontatie met de socialisten te ontsnappen en deze laatsten de gelegenheid bood om ook in enkele Vlaamse arrondissementen verkozenen te verkrijgen. Door die evenredige vertegenwoordiging konden de christendemocraten zich ook weer vrijer bewegen binnen de katholieke partij en eventueel, zonder een aantal domino's omver te gooien, met een dissidentie dreigen. Waardoor de katholieke partij weldra veel ging gelijken op een lappendeken. Kortom, bij De Smaele ontbreken een aantal belangrijke

stukken in zijn politieke puzzel. En dat is jammer, omdat hij wel degelijk hier en daar enige vernieuwende aspecten aan de orde heeft gesteld.

De Belgische ziekenfondsen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Karel Van Acker, *Kroniek van een overleving. De Belgische ziekenfondsen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, met een eindbeschouwing van Nico Wouters, Gent: Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 2010, 175 blz.

De geschiedenis van de collaboratie lijkt in vele aspecten op een puzzel waarvan de delen nog in belangrijke mate in elkaar moeten worden gelegd. Zo ook voor de integratie van de Belgische ziekenfondsen in de door de Duitse bezetter bedachte Nieuwe Orde. Karel Van Acker leverde hierover een eerste bijdrage. Hij ging na op welke manier het Duitse Militair Bestuur greep probeerde te krijgen op de verzuilde en chaotisch georganiseerde ziekenfondsen. Hierbij stond uiteraard het Duitse voorbeeld model. Duitsland kende, in tegenstelling tot België, immers een performant stelsel van verplichte ziektekostenverzekering door de staat georganiseerd.

In België was de ziektekostenverzekeringen via de zogenaamde “mutualiteiten” uit de arbeidersbeweging gegroeid. Voor een aantal socialistische vakbonden was deze verzekering een aantrekkelijke hefboom om arbeiders en hun gezinnen (de zogenaamde “rechthebbenden”) te organiseren en lid van de vakbond te houden. Voorts keerden de ziekenfondsen ook het ziekengeld uit. Probleem was dat dit tot chaotische toestanden bij de uitvoering van het stelsel moest leiden en ook dat door de dwarsliggende christelijke ziekenfondsen er geen verplichte verzekering was doorgevoerd. Voor de katholieken draaide alles op de vrijwillige toetreding tot een ziekenfonds. Men vreesde, niet ten onrechte trouwens, dat de socialisten met een verplichte verzekering uit waren op het invoeren van een nationale gezondheidsdienst. Voorts waren er de artsen. Ziekenfondsen sloten collectieve contracten met hen waarbij de leden forfaitair beroep konden doen op de huisarts. De meeste artsen wilden echter de “vrije geneeskunde” waarbij per prestatie werd betaald. Ideologische verdeeldheid speelde eveneens een rol. In Vlaanderen ontstond in 1922 het Algemeen Vlaams Geneesherenverbond (AVGV) dat weldra sterk zou aanleunen bij het collaborerende Vlaams-Nationaal Verbond (VNV). Het

AVGV was echter wél voor een moderne gezondheidszorg. Met de artsen die de eerste viool moesten spelen.

Voor de Duitse bezetter was deze toestand onaanvaardbaar. De Belgische economie hoorde immers in de Duitse economie te worden geïntegreerd. Daar hoorde een “gezonde” arbeidersklasse bij waarvan de kosten voor de gezondheidszorg overzichtelijk geadministreerd moesten worden en waarbij de ideologische invloed van de oude politieke partijen en hun verzuilde organisaties zou worden uitgeschakeld. Het Duitse Militair Bestuur kreeg voor die plannen niet alleen de hulp van de collaborerende flaminganten en hun artsen, maar ook en vooral van een deel van de socialistische ziekenfondsen. De christelijke ziekenfondsen bleken veel minder vatbaar voor deze Duitse sirenenzang te zijn. De reden daarvoor moet men zoeken in hun weerzin om onder staatstoezicht te worden gesteld. Bij de socialisten speelde aanvankelijk vooral lijfsbehoud een rol. Men wilde de ziekenfondsen van een overname door Rex en het VNV vrijwaren. Voorts was men wel gewonnen voor een verplicht stelsel en centralisatie. Vooral Arthur Jauniaux speelde hier een nogal betwistbare rol, maar hij werd weldra door de Duitsers aan de kant geschoven en ging daarna het verzet in. Hun pion was al gauw de Antwerpenaar Victor Grauls die aanvankelijk als rechterhand van Hendrik de Man ook in de collaborerende Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA) de eerste viool speelde. Met toestemming van de Duitsers poogde hij de ziekenfondsen te gebruiken om de leegloop bij de UHGA te stelpen. Dat lukte niet. Te meer daar vooral aan de socialistische basis het verzet groeide. Als gevolg van deze ontwikkelingen kreeg het Duitse bestuur nauwelijks greep op de ziektekostenpolitiek. Daar kwam nog bij dat het Duitse ziekenfonds een poot aan de grond kreeg in België toen er eerst vrijwillige en daarna verplichte tewerkstelling in de Duitse oorlogsindustrie aan de orde kwam.

Na de oorlog stelde zich uiteraard de kwestie van epuratie. Niet iedereen was uiteraard brandschoon. Voor Jauniaux stelde zich blijkbaar geen probleem. Hij werd opnieuw voorzitter van het Nationaal Verbond van Socialistische Mutualiteiten. Grauls en zijn Demanistische aanhangers

werden uiteraard ontslagen. Ze hadden, behalve in de ziekenfondsen, ook in de UHGA een belangrijke rol gespeeld. Daarom werden ze eveneens strafrechtelijk vervolgd. Grauls kreeg levenslange hechtenis aan zijn broek. In beroep werd dat tot vijf jaar teruggebracht. In het schemerduister van verzet en collaboratie kwamen met het oog op de naoorlogse verhoudingen ambtenaren en vertegenwoordigers van de vakbeweging en de ondernemers nader tot elkaar om een ontwerp van een Sociaal Pact op te stellen. Arthur Jauniaux was één van de onderhandelaars. Vrijwel onmiddellijk na de aftocht van de Duitsers in september 1944 werd al de laatste hand gelegd aan het nieuwe sociaal stelsel.

Karel Van Acker, zelf arts en daarna hoogleraar kindergeneeskunde, heeft op zeer beknopte en zakelijke wijze de problematiek van de ziektekostenverzekering en haar organisaties in de Tweede Wereldoorlog samengevat en gepresenteerd. Niet alle archieven van alle ziekenfondsen waren nog te raadplegen. Behalve de socialistische en christelijke ziekenfondsen, waren er ook nog de Vlaams-Nationale, de neutrale en de liberale ziekenfondsen, plus nog het ziekenfonds van het bus- en trampersoneel en de beroepsmutualiteiten. De verwevenheid met de vakbeweging was her en der erg nauw. Ziekenfondsen hadden eigen klinieken en apotheken. Men bood tegen elkaar op met allerlei voordelen. Over de modaliteiten van de financiering bestonden verschillen van inzicht. De

Landsbond van de Christelijke Mutualiteiten stond ideologisch nog grotendeels op een katholiek-sociaal standpunt en daardoor op afstand van de christelijke arbeidersbeweging. De socialisten droomden van centralisatie en een betere organisatie van de zorg. Vandaar dat Jauniaux na mei 1940 aanvankelijk dacht via de Duitse bezetting zijn visie te realiseren. Maar dan wel binnen het kader van de Belgische wetgeving. Voor Grauls speelde dat allemaal veel minder een rol. Grauls plaatste zich op een “technocratisch” standpunt, maar intussen heette het wel dat hij ideologisch dicht tegen het VNV aanschurkte.

en na meerdere crisissen, tot het huidige systeem leiden.”

Het is moeilijk een scherpe en rechtlijnige conclusie te trekken uit deze studie over de collaboratie en de ziekenfondsen. Wat opvalt is in elk geval dat de ziekenfondsen hun organisaties poogden te redden en hun bestuurders daardoor op lijfsbehoud speelden. Iemand als Grauls die vanuit Antwerpen letterlijk uit het niets naar de top doorstootte, kon dat alleen maar doen via de steun van Hendrik de Man en de bezettende autoriteit. In het braambos van de ziektekostenverzekering speelden deze nieuwlichters weinig klaar. Het militaire bestuur gaf na verloop van tijd de moed op, mede doordat vooral het mobiliseren van de arbeidskrachten voor de Duitse wapenindustrie alle prioriteit kreeg. De ideologische collaboratie kreeg hierdoor een grotere rol toebedeeld.

Merkwaardig is wel dat, gezien de verhoudingen, er geen sprake was van het oprichten van een nationale gezondheidszorg, maar dat de architecten van het Sociaal Pact de prestatiegeneskunde instandhiielden. Het ziekenfonds was er nog altijd voor de loontrekkers. Zelfstandigen bleven dus – want vrijwillig – onverzekerd achter. De tarievenoorlogen met de dokters bleven voortduren. Kortom, in 1944 had men een kans gemist. En dat kwam ongetwijfeld ook doordat het Sociaal Pact een product van het overleg van de grote ondernemers en de vakbonden was, waarbij de politiek in de persoon van enkele ambtenaren voor de wettelijke kaders moest zorgen. De auteur besluit zijn verhaal dan ook nogal vroom met: “Een nieuwe periode in de ziekteverzekering in België was ingeluid: de aanpassingen lagen in het verlengde van vroeger en zouden, in een aantal fasen

Denken over de financiële crisis

Sandro Mezzadra en Andrea Fumagalli (red.), *Die Krise Denken. Finanzmärkte, soziale Kämpfe und neue politische Szenarien*, Münster: Unrast, 2010, 176

Bart van der Steen

De huidige economische crisis is niet een gewone, periodieke crisis van het kapitalisme. Nee, het gaat hier om een nieuw type crisis, waardoor 'niets meer zo zal zijn zoals vroeger'.¹ Met deze stelling opent het boek *Die Krise Denken*, waarmee de Italiaanse postoperaïsten (onder wie Antonio Negri, die het nawoord van het boek op zich nam) nu ook het debat betreden over de economische crisis, haar oorzaken, wezen en gevolgen.

Het boek (dat in enigszins gewijzigde versie ook verschenen is in het Engels, onder de titel *Crisis in the global economy*) biedt een interessante en coherente visie op en interpretatie van de huidige crisis. Haar stellingen treden ver buiten de kaders van het neokeynesiaanse en het meer orthodox-marxistische economische denken, en in die zin wordt de operaïstische traditie energiek voortgezet. Het (post-)operaïsme heeft – o.a. door het benadrukken van de rol van arbeidsstrijd/verzet tegen arbeid binnen het kapitalisme en het introduceren van termen als immateriële arbeid en multitudine – grote invloed gehad op de ontwikkeling van de sociale wetenschappen in het algemeen en linkse theorievorming in het bijzonder. Dat deze lijn wordt voortgezet is natuurlijk alleen maar toe te juichen.

Minder verheugend daarentegen is het feit dat ook de klassieke zwaktes van deze stroming opnieuw sterk naar voren komen. De bijdragen getuigen weliswaar van een brede visie en een grondige kennis van het 'heterodoxe marxisme', maar ze blijven zeer abstract, verstrekkende beweringen worden niet onderbouwd, het ontbreekt aan empirische data en de voorstellen voor linkse tegenstrategieën blijven daardoor in feite in het luchtledige hangen.

Eerst over de sterke kanten van het boek. De grote kracht van het boek is, dat het hier gaat om een collectief werk met een overkoepelend, coherent interpretatiekader, waarin vooral de nieuwe aspecten van

de crisis benadrukt worden. Het schrijverscollectief (*Uni Nomade*) komt voort uit de recente massale studentenprotesten in Italië en is verantwoordelijk voor een aantal groots opgezette congressen, waarvan dit boek in feite een product is. Het gedeelde perspectief komt in de opbouw van het boek duidelijk naar voren. Na de inleiding volgt een langer opstel van Sandro Mezzadra, waarin de basisbegrippen en fundamentele ideeën van de groep over de crisis systematisch geïntroduceerd worden. In de volgende artikelen worden verschillende deelaspecten verder uitgelicht: financialisering, governance, waardenwet (Wertgesetz), etc.

Erg sterk is verder het feit dat vooral de nieuwe aspecten van de crisis benadrukt worden. Volgens de auteurs gaat het namelijk niet om een klassieke kapitalistische accumulatiecrisis, maar om een 'nieuw type crisis' (19), die het gevolg is van een 'historische omslag en een nieuw sociaal-economisch paradigma' (149), die zij ook wel biokapitalisme noemen.

In het kort komt hun redenering hier op neer: om de crisis van het fordistische (ook wel fabrieks-) kapitalisme te overwinnen, heeft het kapitaal (tot dan toe gebonden door landsgrenzen en diepte-investeringen) zich veranderd in financieel kapitaal (Finanzkapital). In zoverre dit kapitaal ongebreemd over de hele wereld kan jagen (lees: deregulering financiële markten), worden nieuwe markten ontsloten en komt dus nieuwe accumulatie tot stand. Dit financieel kapitaal wordt nog verder vergroot, doordat ook de onderklassen de mogelijkheid krijgen nieuwe leningen op te nemen, terwijl de druk op hun lonen stijgt (lees: remortgaging in de VS; een dubbele hypothec op je huis nemen). Omdat veel families door dalende inkomens vaak geen andere keus hebben dan zich in de schulden steken, wordt dit ook wel verwoord als dat 'de financiële markten de rol van sociale verzekeringen (zonder enige garantie overigens) hebben overgenomen' (67). Op deze wijze vindt dus een (relatieve) ont koppeling van werk en inkomen plaats.

Het kapitaal investeert niet meer in bedrijven of productieprocessen, maar vooral in financiële producten en bouwprojecten. Hierdoor vindt de nieuwe accumulatie vooral plaats op basis van kredieten (geld

DIE KRISE DENKEN

Sandro Mezzadra / Andrea Fumagalli (Hg.)

FINANZMÄRKTE SOZIALE KÄMPFE UND NEUE POLITISCHE SZENARIEN

dat er eigenlijk niet is) en in anticipatie op toekomstige winsten (geld dat er nog niet is). Dit kan natuurlijk niet lang goed gaan. Maar zolang de prijzen van onroerend goed blijven stijgen en de omvang van het financieel kapitaal blijft groeien, wordt de crisis uitgesteld. Uiteindelijk breekt ze toch uit, eerst als onroerend goed crisis en dan als schuldencrisis (38 ff, 99 ff).

Maar niet alleen het kapitaal veranderd van vorm, ook arbeid is aan verandering onderhevig. Weliswaar blijft de productie van materiële goederen van belang (21), maar in feite wordt zij steeds meer overschaduwd door het belang van 'immateriële arbeid': de ontwikkeling van nieuwe producten, distributie, marketing en ICT. Er gaat meer geld en manuren om in het ontwikkelen, verbeteren en verkopen van (digitale) producten (helpdesks inclusief), dan in de daadwerkelijke productie van goederen. En ook hier wordt de verhouding tussen werk en inkomen verder ont koppeld: mensen werken niet meer op kantoor, maar thuis; voor de leden van de 'creative class' (kunstenaars, ontwerpers, academici, etc) vervaagt de grens tussen werk en vrije tijd. Daarbij wordt in de internet-economy 'externe'/'collectieve' kennis toegeëigend en 'verwert', wanneer gebruikers de google-translate verder verbeteren, of jongeren elkaar e-reclamespotjes toesturen. Door al deze ontwikkelingen wordt 'arbeid', en ook 'werkdag', steeds moeilijker meetbaar.

Deze dubbele ontwikkeling (van kapitaal en arbeid), luidt volgens de auteurs een nieuwe vorm van kapitalisme in: het

biokapitalisme. In het uitroepen van deze nieuwe vorm van kapitalisme bouwt men in feite voort op ideeën en begrippen die al langer binnen het postoperaisme bediscussieerd worden (vooral in de teksten van Negri en Virno), en die nu voor het eerst systematisch met elkaar verbonden worden: ‘immateriële arbeid’ wordt hegemoniaal, arbeid en accumulatie worden gescheiden, de grenzen tussen arbeidstijd en vrije tijd vervagen, werk en inkomen worden ontkoppeld.

Het ontluikende nieuwe kapitalisme en haar accumulatiwijze stoten echter al snel op hun grenzen. Wanneer de schulden van werkende families te groot worden, wordt het financieel kapitaal in haar ontwikkeling geremd (schulden crisis), en treedt in feite een domino-effect op. De huidige crisis is dan ook boven alles het gevolg van een op elkaar stoten van ‘oude’ lokale, nationale en internationale juridische en politieke structuren (bovenbouw) en de nieuwe productiewijze (149-150).

Zoveel over de kern van het betoog. Het boek is meer een ‘thesenpapier’ dan een diepgaande, gedetailleerde studie (in het voorwoord verklaren de auteurs dan ook uitdrukkelijk dat het boek eerder gezien moet worden als aanzet voor verdere discussies en onderzoek, dan als definitieve interpretatie van de crisis). Dit feit kan wellicht verklaren dat de nadruk in de bijdragen eerder ligt op de inhoudelijke consistentie van de betogen, dan in de bewijsvoering. Maar dit leidt desalniettemin tot de problematische situatie dat een radicaal-alternatieve interpretatie van de crisis wordt gepresenteerd, zonder dat de belangrijkste pijlers van het betoog empirisch onderbouwd worden.

Haast alle bijdragen beperken zich tot de introductie of presentatie van min of meer nieuwe begrippen en termen, waardoor het boek haast een magisch-realistisch karakter krijgt. Ook als men begrijpt wat het betekent wanneer gesteld wordt dat we leven in een tijd van ‘biokapitalisme’ en ‘cognitief kapitalisme’; dat er sprake is van een ‘communisme van het kapitaal’ en dat ‘winst in rente veranderd is’ – zelfs dan moet de lezer dit vooral *aannemen en de auteurs op hun woord geloven*. Bewezen wordt het in ieder geval niet.

De auteurs kunnen dit voor een deel ondervangen met hun eigen interpretatiekader. Immateriële arbeid bijvoorbeeld, een van de pijlers van hun betoog, is volgens hen niet langer meetbaar. Dat kan zo zijn. Maar zelfs dan zijn er nog wel statistieken die een beeld geven van het aantal mensen dat in de tertiaire sector werkzaam zijn. En daarnaast zijn er ook duidelijke cijfers beschikbaar over hoeveel geld bedrijven aan hun R&D-afdelingen uitgeven. De omvang van dit fenomeen kan dus in ieder geval omlijnd worden.

Maar zelfs als er (over het algemeen zeer summier) voorbeelden worden gegeven, dan zijn deze vaak zeer problematisch. Zo wordt op een gegeven moment beweerd dat onder het ‘biokapitalisme’ de consument tot producent wordt (een redenering die eerder uit het burgerlijke sociologische discours stamt). Als voorbeeld hiervan wordt IKEA genoemd (46), een keten waar de consumenten de meubels zelf in elkaar moeten zetten. Maar dit voorbeeld roept meer vragen op dan het beantwoordt. IKEA gebruikt dit concept namelijk al sinds de jaren vijftig (!), het hoogtepunt dus van het fordistische tijdperk.

De grote zwakte van het boek is dus, dat het niet empirisch en vaak niet nauwkeurig genoeg is. De plekken waar het concreter wordt, zijn helaas even zo vaak zeer problematisch. Dit geldt ook voor de politieke conclusies die aan het einde van het betoog getrokken worden. Want uiteindelijk is hier het enige concrete punt dat naar voren komt, de eis van een onvoorwaardelijk basisinkomen. Deze eis werd echter ook vóór de crisis al door de auteurs verwoord en stamt in feite uit de jaren negentig. Dat is een nogal teleurstellende conclusie van een tekst, die begint met de stelling dat ‘niets meer zo zal zijn als vroeger’.

Noot:

¹ Deze recensie verschijnt, in enigszins gewijzigde vorm, ook in Sozial.Geschichte Online no. 5 (2011) (<http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DocumentServlet?id=19418>). Ik ben Peter Birke zeer erkentelijk voor zijn reacties op een eerdere versie van dit stuk.